

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

DE STATEN-GENERAAL
VERTEGENWOORDIGEN
HET GEHELE
NEDERLANDSE VOLK

door
Dr. R.B. Andeweg

HAARLEMSE VOORDRACHTEN
LXXIX

HAARLEM
2019

DE STATEN-GENERAAL
VERTEGENWOORDIGEN
HET GEHELE
NEDERLANDSE VOLK

DE STATEN-GENERAAL
VERTEGENWOORDIGEN
HET GEHELE
NEDERLANDSE VOLK

door
Dr. R.B. Andeweg

*Voordracht gehouden in de
Algemene Vergadering van 18 mei 2019*

HAARLEMSE VOORDRACHTEN

VOORDRACHTEN GEHOUDEN IN DE ALGEMENE
VERGADERING VAN DE KONINKLIJKE HOLLANDSCHE
MAATSCHAPPIJ DER WETENSCHAPPEN

LXXIX

HAARLEM
2019

DE STATEN-GENERAAL VERTEGENWOORDIGEN
HET GEHELE NEDERLANDSE VOLK

Rudy Andeweg

Emeritus hoogleraar empirische politicologie Universiteit Leiden

Mevrouw de voorzitter, geachte directeuren en leden van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen,

“De Staten-Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse volk”, zo luidt Artikel 50 van onze Grondwet, en zo staat het er al vanaf 1814. De oorsprong van dit artikel in de grondwet heeft waarschijnlijk weinig van doen met ons begrip van vertegenwoordigende democratie: in 1814 werd ons parlement nog niet eens rechtstreeks verkozen. Voor historici markeert de introductie van dit artikel slechts dat Nederland niet meer een statenbond was, maar een eenheidsstaat¹. Niet langer vertegenwoordigden de Staten-Generaal de afzonderlijke provincies maar algemene en nationale belangen.

Maar nu hoeven wij zo langzamerhand toch niet meer herinnerd te worden aan het zijn van een eenheidsstaat. Waarom is het bij elke grondwetsherziening gehandhaafd, wat is de actuele staatsrechtelijke en politieke betekenis van art. 50? Die is niet zo helder, vinden bijvoorbeeld Bovend’Eert en Kummeling in hun bewerking van Van Raaltes standaardwerk over het Nederlandse parlement: ‘Ook de grondwetgever heeft geen licht in de duisternis kunnen brengen’²,

1 J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *De Eerste Honderdvijftig Jaar: Parlementaire Geschiedenis van Nederland 1796-1946*, Amsterdam: Bert Bakker, 2013, p. 198

2 P.P.T. Bovend’Eert en H.R.B.M. Kummeling, *Het Nederlandse Parlement*, 11e druk, Deventer: Kluwer, 2010, p. 8

om uiteindelijk te concluderen: ‘Men zou hoogstens kunnen zeggen dat in het Nederlandse volk levende opvattingen en gevoelens tot uiting komen in het parlement’³. Voor die moderne interpretatie van art. 50 in het kader van democratische vertegenwoordiging pleit dat honderd jaar geleden het algemeen kiesrecht is ingevoerd samen met een kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging. ‘De Staten-Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse volk’ kunnen we dan lezen als een opdracht aan het parlement om een afspiegeling te vormen van de gehele bevolking.

Wat ik vanmiddag met u wil doen is nagaan of en in hoeverre de Staten-Generaal, en meer in het bijzonder de direct verkozen Tweede Kamer, aan die opdracht om het gehele volk te vertegenwoordigen voldoet. Hoe representatief is onze volksvertegenwoordiging?

Misschien vindt u dat een weinig zinvolle exercitie: ons land kent immers een van de meest evenredige kiesstelsels ter wereld. Dat garandeert dat de zetelverdeling over de politieke partijen in de Tweede Kamer een vrijwel perfecte afspiegeling vormt van de partijvoorkeuren van de kiezers. Maar in die redenering gaan wij er dan wel van uit dat die politieke partijen ook in het Nederlandse volk terug te vinden zijn, dat zij betekenisvolle collectiviteiten in de samenleving zijn, die het waard zijn om in onze volksvertegenwoordiging afgespiegeld te worden. Dat is steeds minder het geval. Het dramatisch ledenverlies van vrijwel alle politieke partijen is symptomatisch voor de verzwakking van de positie van de partijen in de bevolking. De communicatie tussen politiek en burger via partijbijeenkomsten en aan de partij gelieerde kranten of omroepen is vervangen door communicatie via autonome media, sociale media ook, en marktonderzoekbureaus. Waar partijen

3 P.P.T. Bovend'Eert en H.R.B.M. Kummeling, *Het Nederlandse Parlement*, 11e druk, Deventer: Kluwer, 2010, p. 9

ooit aan de hand van hun eigen ideologie of levensbeschouwing verschillende belangen afwogen en integreerden tot een min of meer samenhangend beleidsprogramma, is nu, naar het woord van Bart Tromp, het enige dat het verkiezingsprogramma nog bijeen houdt het nietje⁴. De ideeën komen van planbureaus en denktanks, en voor de broodnodige afweging laten de partijen hun plannen doorrekenen door het Centraal Planbureau. De verkiezingsprogramma's van verschillende partijen lijken ook meer op elkaar en de kiezer wordt er alleen wijs uit met Stemwijzer of Kieskompas. Maar zelfs dat wordt steeds moeilijker: voor de verkiezingen voor het Europees parlement van volgende week stuitte de Stemwijzer bijvoorbeeld op het probleem dat PvdA en GroenLinks bij alle zestig opgenomen beleidskeuzes identieke antwoorden gaven⁵. Geen wonder dat het percentage zwevende kiezers sterk is toegenomen en dat steeds minder kiezers al maanden of weken tevoren weten naar welke partij hun stem zal gaan. Uiteindelijk stemmen de kiezers wel op een partij, maar die keuze reflecteert geen stabiele politieke voorkeur of maatschappelijk belang: zij is slechts een onscherpe momentopname.

Ik chargeer natuurlijk en ik wil ook niet gezegd hebben dat politieke partijen er niet meer toe doen, maar de evenredige verdeling van Kamerzetels over partijen waarborgt op zichzelf niet langer dat de Tweede Kamer een getrouwe afspiegeling is van het electoraat. De Vlaamse intellectueel David van Reybrouck heeft om deze reden al gepleit voor vervanging van verkiezingen voor de samenstelling van het parlement door loting⁶. We moeten dus een spade dieper graven.

In de internationale literatuur worden dan twee vormen van representativiteit onderscheiden, in de woorden van de politiek

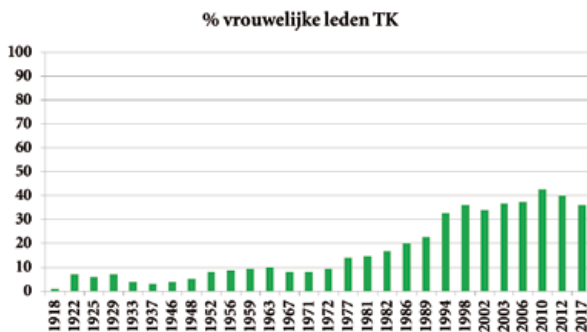
4 B. Tromp, 'De Neergang van de Nederlandse Politieke Partijen', *Het Parool*, 21 december 1985

5 'Stemwijzer: PvdA en GroenLinks geven dezelfde antwoorden', *NRC Handelsblad*, 2 mei 2019

6 D. van Reybrouck, *Tegen Verkiezingen*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2013

filosofe Anne Phillips: ‘the politics of presence’ en ‘the politics of ideas’⁷. In het laatste geval moet het parlement een afspiegeling zijn van de politieke opvattingen die in de bevolking leven. Maar in toenemende mate is er aandacht voor een demografische afspiegeling, waarbij het gaat om een simpel aanwezig zijn van verschillende identiteiten: de ‘politics of presence’. Bij de herdenking van honderd jaar algemeen kiesrecht werd bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan ondervertegenwoordiging van vrouwen. In 1918 werd Suze Groeneweg nog door een geheel mannelijk kiezerscorps verkozen, maar de introductie van het actief vrouwenkiesrecht bracht een halve eeuw lang amper verandering in de ondervertegenwoordiging van vrouwen.

Figuur 1: Ondervertegenwoordiging van vrouwen, 1918-2017

Bron: M. Leijenaar et al, *De Hoogste Tijd. Een eeuw vrouwenkiesrecht*, Amsterdam: Athenaeum, 2019: pp 167,181, 214, 242

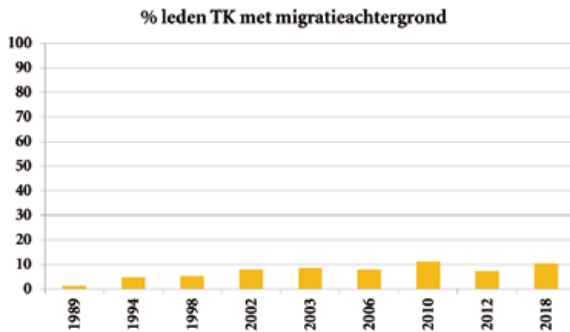
Pas in de jaren '70 trad een verbetering in die bij de verkiezingen van 2010 haar voorlopig hoogtepunt bereikte met 64 vrouwelijke Kamerleden. Sindsdien lijkt de ontwikkeling te stikken, ondanks campagnes om via voorkeurstemmen meer vrouwelijke kandidaten verkozen te krijgen.

⁷ A. Phillips, *The Politics of Presence; The Political Representation of Gender, Ethnicity, and Race*, Oxford: Clarendon Press, 1995

De politieke vertegenwoordiging van vrouwen domineert de internationale literatuur over demografische representatie, maar er wordt ook aandacht besteed aan de vertegenwoordiging van etnische minderheden. Dat leidt soms tot lastige of zelfs onprettige definitieproblemen, zoals over de vraag of president Obama wel een echt zwarte president was⁸, of over de vraag hoeveel generaties er overheen moeten gaan voordat een burger in Nederland niet langer als allochtoon of als iemand met een niet-westerse migratieachtergrond wordt beschouwd.

In ieder geval was de verkiezing, in 1933, van de op Sumatra geboren Roestam Effendi een opvallende gebeurtenis, en niet omdat hij met 28 jaar destijds het jongste Kamerlid was..... In de jaren '90 nam het percentage Kamerleden met een migratieachtergrond toe, aanvankelijk uit de voormalige koloniën, later vooral uit Turkije en Marokko.

Figuur 2: Ondervertegenwoordiging van migranten? 1989-2018

Bron: www.parlement.com en eigen telling

Zoals u ziet zitten we bij recente verkiezingen steeds net boven of net onder de 10 procent. Precieze cijfers over de samenstelling

⁸ Zie bijv.: S. Sarmah, 'Is Obama Black Enough?' *Columbia Journalism Review*, 15 februari 2007

van het *electoraat* hebben we niet, maar uit cijfers van het CBS blijkt dat van de hele *bevolking* ruim 12 procent een niet-westerse migratieachtergrond heeft. Waarschijnlijk zijn er relatief minder kiesgerechtigden in deze bevolkingscategorie zodat we voorzichtig mogen concluderen dat de Tweede Kamer qua migratieachtergrond een redelijke afspiegeling van het electoraat is.

De vraag welke demografische categorieën nu wel en welke geen afspiegeling in het parlement behoeven is niet objectief te beantwoorden. Burgers die buiten de randstad wonen? Kiezers werkzaam in het bedrijfsleven? Toenmalig PvdA Kamerlid Van Gijzel riep ooit uit: ‘Ik ben bijvoorbeeld de enige vegetariër. Moeten er dan meer in?’⁹ De politiek filosofe Jane Mansbridge betoogt dat er meer nadelen dan voordelen zijn verbonden aan het streven om van het parlement een echte microkosmos van de samenleving te maken, maar zij stelt ook dat deze afweging anders komt te liggen ten aanzien van bevolkingsgroepen met een geschiedenis van politieke uitsluiting en benadeling. Dan wegen de nadelen niet op tegen de voordelen dat vergeten issues op de politieke agenda kunnen komen, en dat de legitimiteit van het democratisch proces ook in die kringen verstevigd wordt¹⁰.

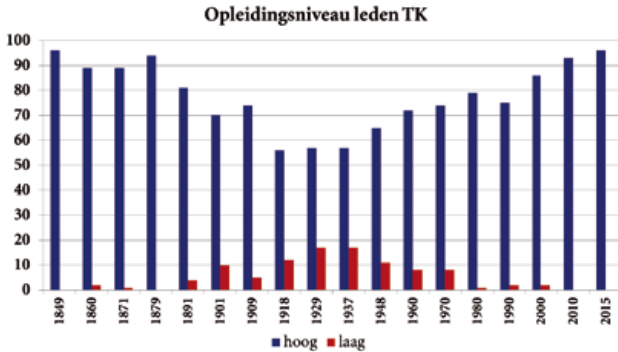
In Nederland wordt de laatste jaren regelmatig gewezen op de sterke oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden, en met name academici, in de politiek en de even sterke ondervertegenwoordiging van lager opgeleiden. Het is een recente echo van het spotversje uit de tijd van het Frankfurter parlement uit 1849: ‘*Dreimal 100 Advokaten – Vaterland, du bist verraten; dreimal 100 Professoren – Vaterland, du bist verloren!*’¹¹.

9 Geciteerd in *NRC-Handelsblad*, 9 april 1998

10 J. Mansbridge, ‘Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent “Yes”’, *The Journal of Politics*, 61 (1999): 628-657

11 W. Frotcher en B. Pieroth, *Verfassungsgeschichte*, 17^e druk, München: Beck, 2018

Figuur 3: Ondervertegenwoordiging lager opgeleiden, 1849-2015

Bron: J.Th.J. van den Berg, *De Toegang tot het Binnenhof; de maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden*, Weesp: Van Holkema & Warendorf, 1983: p. 121 en www.parlement.com

De cijfers spreken duidelijke taal: we zien in deze grafiek hoe na de grote kiesrechtuitbreidingen het percentage hoger opgeleide parlementariërs in het interbellum iets afnam, en het percentage lager opgeleiden in de Tweede Kamer iets toenam. Maar dat was slechts tijdelijk. Qua opleidingsniveau ziet de Kamer er nu vrijwel hetzelfde uit als aan het begin van de tijdreeks in de grafiek, in 1849. Toch zijn we wat betreft de over- en ondervertegenwoordiging niet helemaal terug bij af: in de tussentijd is, vooral in de laatste vijftig jaar, het gemiddelde formele opleidingsniveau van de Nederlanders enorm gestegen. Van de bevolking van 25 tot 65 jaar was in 2017 37 procent hoger opgeleid (gedefinieerd als een voltooide HBO of wetenschappelijke opleiding), en slechts 22 procent lager opgeleid (gedefinieerd als basisonderwijs, VMBO of MAVO) – voor de overzichtelijkheid laat ik de tussencategorie (MBO tot VWO) in deze voordracht steeds buiten beschouwing¹². 37:22 – nog niet zo lang geleden lagen deze verhoudingen

12 R. Maslovski, 'Onderwijs' in A. Wennekers et al (red), *De Sociale Staat van Nederland* 2018, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2018

omgekeerd. In feite is dus, ondanks de toename van hoger opgeleiden in het parlement, de oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden afgenomen. Maar dat neemt natuurlijk niet weg dat de Tweede Kamer qua opleidingsniveau allesbehalve een afspiegeling van de samenleving is. Is dat nu erg? Vormen lager opgeleiden een bevolkingsgroep die voldoet aan het criterium van langdurige uitsluiting en discriminatie waar Mansbridge op doelde? Mansbridge specificeerde bovendien dat het moest gaan om een sociaal kenmerk dat niet functioneel is voor de taakvervulling van een parlementariër, maar is een zeker opleidingsniveau niet bij uitstek functioneel voor het parlementaire handwerk? Lastige vragen.

De Staatscommissie parlementair stelsel, de Commissie Remkes, die in december jl. rapporteerde is dan ook ambivalent. Bij de zwakke punten van ons bestel noemt de commissie ook dat 'het Nederlandse parlement in een aantal opzichten geen perfecte afspiegeling van de Nederlandse bevolking [is]. Tijdens de hoogtijdagen van de verzuiling (1917-1967) zaten er meer lager opgeleiden in de Kamer. De staatscommissie is niet geneigd hier het grootste verbeterpunt te zien'¹³. Maar de staatscommissie vervolgt direct: 'Ernstiger is voor haar de tekortschietende inhoudelijke representatie: het verschijnsel dat de publieke besluitvorming niet altijd correspondeert met de opvattingen van aanzienlijke groepen kiezers, met name lager opgeleiden. Juist met enkele gezichtsbepalende onderwerpen, bijvoorbeeld Europese integratie en het migratiebeleid, is dit het geval'¹⁴.

Het is precies deze vorm van ondervertegenwoordiging die een paar jaar eerder aanleiding had gegeven tot een incident in de Tweede Kamer. In een interruptiedebat met de heer Pechtold

¹³ Commissie Remkes, Lage Drempels, *Hoge Dijken: Democratie en Rechtsstaat in Balans; eindrapport van de Staatscommissie Parlementair Stelsel*, Amsterdam: Boom, 2018, p. 106

¹⁴ *Idem*, pp.106-107

(D66), bij de Algemene Beschouwingen van 2015, noemde de heer Wilders (PVV) de Tweede Kamer een ‘nepparlement’: ‘Uit de peilingen blijkt dat 50%, 60%, 70% van de Nederlanders vindt dat er niet meer asielzoekers naar Nederland moeten komen en dat een meerderheid van het Nederlandse volk vindt dat we de grenzen moeten sluiten. Dat is 50%, dat is 60%. Dat betekent dat het verschil tussen deze Kamer, dit nepparlement – want dat is het: een nepparlement! – en de mensen thuis levensgroot is’¹⁵.

Wilders’ cri de coeur leidde tot fel debat en zelfs tot discussie of de Kamervoorzitter de term ‘nepparlement’ niet had moeten verbieden (zoals de voorzitter van de Eerste Kamer wel zou doen), maar gaf ook aanleiding tot wetenschappelijk onderzoek door de politicologen Armen Hakhverdian en Wouter Schakel¹⁶. Wilders maakte zelf geen onderscheid tussen de opvattingen van hoger en lager opgeleiden, maar net als de Staatscommissie deden Hakhverdian en Schakel dat wel, daarbij voortbouwend op eerder onderzoek van Mark Bovens en Anchrít Wille. Bovens en Wille vragen aandacht voor de negatieve gevolgen van de opkomst van wat zij noemen een ‘Diplomadocratie’, waarbij de politieke besluitvorming steeds meer in handen is van hoger opgeleiden: ‘Het probleem van een diplomadocratie is dat de hoger opgeleide passagiers [van het schip van staat; RBA] meer zeggenschap hebben dan anderen, dat ze soms een voorkeur hebben voor andere bestemmingen en dat ze er beter in slagen om hun zin te krijgen. Zij domineren in de stuurhut en hangen massaal rond op het bovendek, terwijl de lager opgeleide passagiers benedendeks wantrouwig en cynisch toekijken’¹⁷.

15 Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 17 september 2015, 3-6-51

16 A. Hakhverdian en W. Schakel, *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken*, Amsterdam University Press 2017

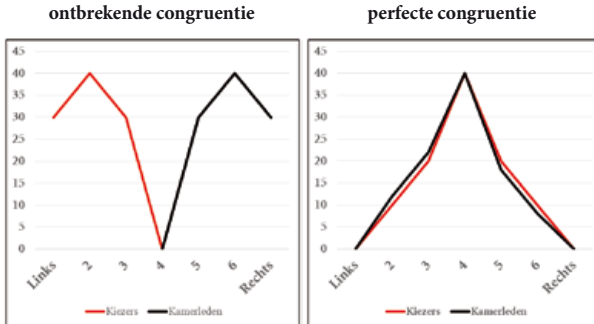
17 M. Bovens en A. Wille, *Diplomadocratie; over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam: Bert Bakker, 2011, p. 119. Inmiddels is ook een internationaal-vergelijkende editie gepubliceerd: M. Bovens en A. Wille, *Diploma Democracy; The Rise of Political Meritocracy*, Oxford: Oxford University Press, 2017

In het vervolg van onze verkenning van de representativiteit van onze volksvertegenwoordiging zullen we dus kijken naar de afspiegeling van politieke opvattingen in de Tweede Kamer, met bijzondere aandacht voor de opvattingen van lager opgeleide burgers. Nederland is één van de weinige landen waar we dit goed kunnen onderzoeken omdat politicologen de politieke opvattingen van zowel kiezers als Kamerleden op vrijwel dezelfde manier in kaart hebben gebracht. Voor kiezers gebruiken wij met een enkele uitzondering (het Tilburgse representatieonderzoek van 1971) het Nationaal Kiezersonderzoek. Die enquête-onderzoeken zijn vanaf de jaren '70 bij elke Kamerverkiezing gehouden, en daarin is steeds ook gevraagd naar de zelfplaatsing op een Links-Rechts schaal, en naar de opvattingen over diverse politieke vraagstukken. Diezelfde vragen zijn ook aan Kamerleden voorgelegd in het Parlementsonderzoek, net als het Nationaal Kiezersonderzoek een samenwerkingsverband tussen politicologen van verschillende Nederlandse universiteiten. Die onderzoeken zijn vanaf 1968 zeven maal gedaan, meestal met Jacques Thomassen van de Universiteit Twente in een leidende rol. Ik zal vandaag van diverse van deze Parlementsonderzoeken gebruik maken.

Ik probeer daarbij vast te stellen in welke mate er congruentie is tussen de opvattingen van kiezers en die van Kamerleden. Ik geef twee hypothetische voorbeelden. Stel dat de kiezers zich concentreren aan de linkerkant van het politieke spectrum en de Kamerleden juist aan de rechterkant; dan is er geen enkele congruentie of overlap tussen die twee verdelingen¹⁸.

18 Zo'n vergelijking van de verdelingen over de schaal van kiezers en gekozenen wordt in de literatuur 'many-to-many congruence' genoemd. Zie voor de discussie over verschillende operationalisaties van congruentie: R.B. Andeweg, 'Approaching Perfect Policy Congruence: measurement, development and relevance for political representation' in M. Rosema et al (red) *How Democracy Works, Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies*, Amsterdam: Pallas, 2011, pp. 39-52

Figuur 4: Hypothetische voorbeelden van ontbrekende en perfecte ideologische congruentie tussen kiezers en Kamerleden

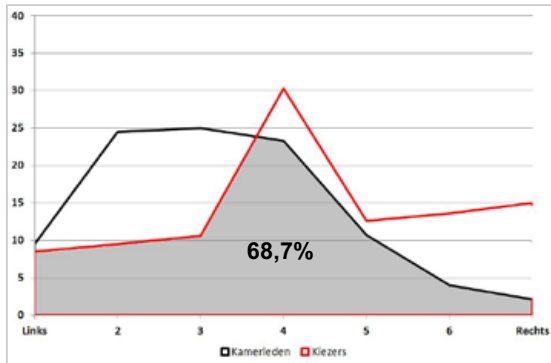
Maar stel nu dat de kiezers zich over het hele politieke spectrum verdelen met een piek in het centrum, en dat Kamerleden dat ook doen – dan is de congruentie tussen kiezers en gekozenen 100 procent. Voor ik verder ga wil ik u nu eerst vragen uw eigen hypothesen te formuleren: hoe denkt u dat de werkelijke verdelingen er uit zien, en hoe denkt u dat zich dit in de afgelopen vijftig jaar heeft ontwikkeld: meer of juist minder congruentie? Houdt u die twee verwachtingen in gedachten.

In figuur 5 bovenaan is de zelfplaatsing op de Links-Rechts schaal van kiezers in 1971 en de zelfplaatsing van de door die kiezers verkozen Kamerleden, bevraagd in 1972, weergegeven¹⁹ ²⁰. Puristen zullen opmerken dat hier staafdiagrammen in plaats van doorlopende lijnen gebruikt horen te worden, maar voor presentatie-doeleinden kies ik toch voor de lijnen. Die twee patronen verschillen duidelijk van elkaar

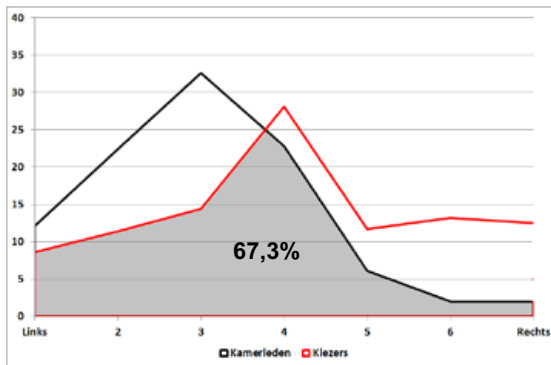
19 Hier bestaat de schaal uit 7 punten, maar helaas zijn in verschillende onderzoeken verschillende schaallengtes gebruikt. De langere schalen zijn steeds omgerekend naar 7-punts schalen.

20 Steeds worden de opvattingen vergeleken van de rond de verkiezingen geënquêteerde kiezers en de door hen verkozen Kamerleden, ook al werden de laatsten soms enkele jaren later ondervraagd.

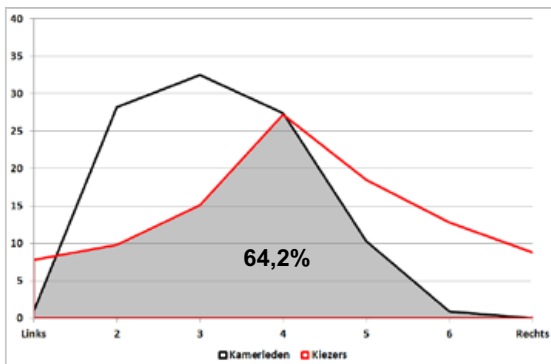
Figuur 5a-f: Ideologische congruentie tussen kiezers en Kamerleden

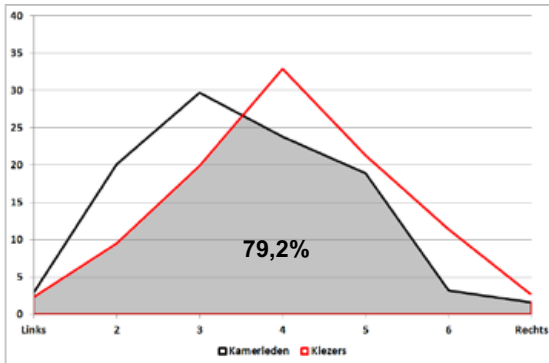
5a: 1971/1972

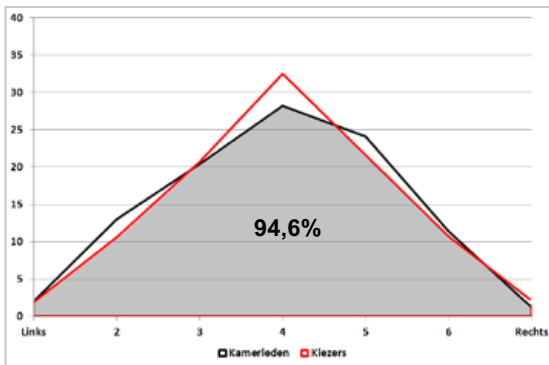
5b: 1977/1979

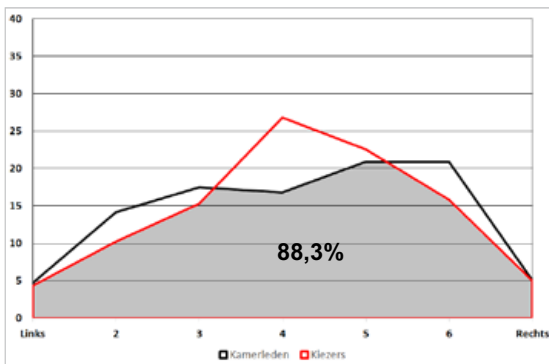
5c: 1989/1990

5d: 1998/2001

5e: 2003/2006

5f: 2017/2017

maar zij overlappen ook. Zoals zo-even met de twee hypothetische voorbeelden aangegeven, is de omvang van die overlap, ook wel de ‘common area under the curve’ genoemd, een indicator van de congruentie tussen de twee verdelingen, tussen kiezers en gekozenen.

In 1971/1972 was de overlap, hier grijs ingekleurd, dus zo’n 69 procent. Er zijn geen objectieve maatstaven voor wat goede en slechte congruentie is, en daarom vroeg ik u ook uw eigen verwachting te formuleren. Ik ben benieuwd of u gerust- of juist teleurgesteld bent, maar persoonlijk vind ik dit er niet bijster indrukwekkend uitzien²¹. We zien dat Kamerleden gemiddeld linkser waren dan de kiezers: de modus van de kiezers ligt precies in het centrum, die van de Kamerleden ligt daar duidelijk links van.

Na 1972 bleef de congruentie tussen kiezers en gekozenen aanvankelijk ongeveer op dit niveau. Tussen de kiezers in 1977 en de in 1979 ondervraagde Kamerleden was de congruentie 67 procent, en in 1989/1990 64 procent. Daarna trad echter een opmerkelijke verbetering op tot bijna 80 procent tussen de in 2001 ondervraagde Kamerleden en hun kiezers uit 1998. Nog steeds waren Kamerleden iets linkser dan kiezers, maar het verschil was kleiner geworden. Tussen de in 2006 ondervraagde Kamerleden en hun kiezers uit 2003 is de congruentie zelfs meer dan 90 procent²². Dat is het voorlopige record qua representativiteit van ons parlement. Beter kan eigenlijk niet. We zien nu dat ook de modus van de Kamerleden, net als die van de kiezers in het politieke midden is komen te liggen.

21 Bovendien heeft de omrekening van langere schalen naar 7-puntsschalen waarschijnlijk geleid tot een overschatting van de werkelijke congruentie: door reductie van het aantal schaalposities worden immers oneffenheden die tot incongruentie kunnen leiden glad gestreken.

22 Aan eerdere Parlementsonderzoeken werkten steeds 130 tot 140 van de 150 Tweede Kamerleden mee. In 2006 was dat gedaald tot 114, en in 2017 tot 95. Alle partijen zijn wel vertegenwoordigd, maar niet evenredig. De data in de onderzoeken van 2006 en 2017 zijn daarom gewogen naar fractieomvang.

In 2017 deden we met financiële steun van het Ministerie van Binnenlandse Zaken opnieuw een Parlementsonderzoek, nu voor de Staatscommissie Parlementair Stelsel. Uit die nieuwste editie van het Parlementsonderzoek komt een iets lagere, maar nog steeds relatief hoge congruentie van 88 procent²³. De daling ten opzichte van ruim tien jaar terug lijkt vooral veroorzaakt doordat het politieke centrum in de volksvertegenwoordiging is uitgehold. De piek, de modus, in het centrum die we bij zowel kiezers als Kamerleden nog zagen in 2006, is in de Tweede Kamer in 2017 als het ware ingezakt terwijl de flanken, en vooral de rechterflank, zijn versterkt.

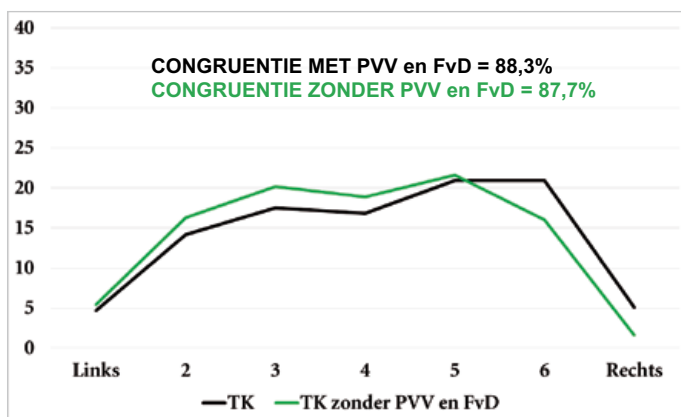
Zelfs met die recente lichte daling is tegenwoordig sprake van een veel betere congruentie tussen kiezers en gekozenen dan in de jaren '70 en '80. Die verbetering is niet het gevolg van kiezers die zich aanpassen aan hun politieke leiders, maar juist andersom: de volksvertegenwoordigers hebben zich aan hun kiezers aangepast door naar rechts op te schuiven. Dat roept de vraag op naar de oorzaak van die verrechtsing: komt dat door een verschuiving van de zittende partijen, of wordt dit veroorzaakt door de entree in de volksvertegenwoordiging van rechts-populistische partijen, zoals LPF, opgevolgd door PVV en recent aangevuld met Forum voor Democratie?

In figuur 6 vergelijken wij de werkelijke verdeling van de Kamerleden over de Links-Rechts schaal uit 2017 met diezelfde verdeling, maar nu zonder de Kamerleden van Forum en PVV. Zonder die twee fracties zou de Tweede Kamer inderdaad iets linkser zijn, maar het verschil is klein. Zonder PVV en Forum

23 Dit is iets hoger dan in eerdere publicaties en presentaties gemeld. Voor deze analyse is gebruik gemaakt van de meest recente versie (versie 1.3) van het Kiezersonderzoek 2017 die bij DANS is gedeponereerd, gewogen naar stemvoorkeur. Dit leidt ook in andere tabellen m.b.t. 2017 tot licht afwijkende percentages.

zou de congruentie tussen kiezers en gekozenen zelfs een kleine procentpunt hoger zijn (85,9 procent in plaats van 85 procent), maar dat is natuurlijk geen significant verschil. Het lijkt er dus op dat de verbetering van de congruentie is veroorzaakt door het naar rechts opschuiven van de 'oude' politieke partijen, niet door de opkomst van het rechts-populisme²⁴.

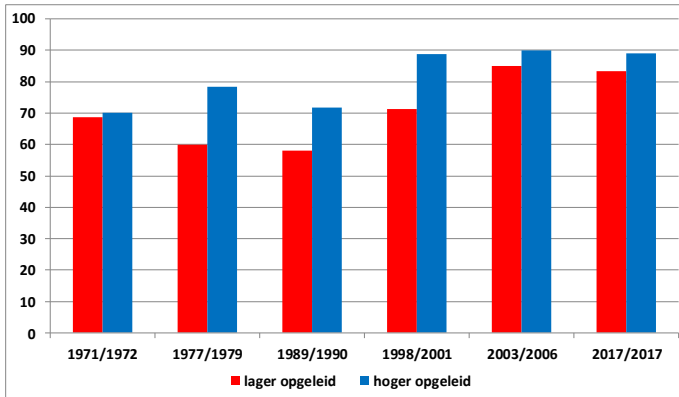
Figuur 6: Ideologische spreiding in de Tweede Kamer met en zonder PVV en Forum voor Democratie

Dit is de congruentie tussen Kamerleden en de kiezers in het algemeen. Hoe zit dit nu als we specifiek kijken naar lager opgeleide kiezers? Omwille van de tijd laat ik u niet voor elk meetpunt de volledige verdeling van kiezers en gekozenen over de Links-Rechts schaal zien, maar beperk ik mij tot de omvang van de overlap tussen beide verdelingen, onze maat voor congruentie.

²⁴ Het is natuurlijk wel mogelijk dat de zittende partijen zijn opgeschoven in reactie op de nieuwe concurrenten.

Figuur 7: Ideologische congruentie en opleidingsniveau, 1971-2017 (% congruentie)

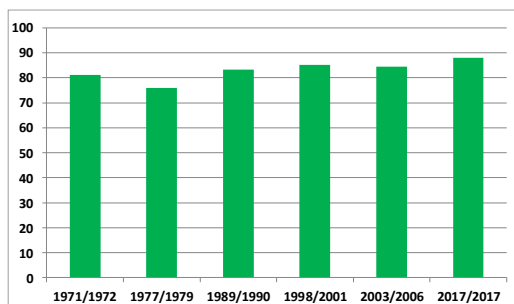

De rode staven in figuur 7 geven die overlap of congruentie tussen Kamerleden en lager opgeleide kiezers aan. Van ruim 68 procent in 1970/1972 daalt de congruentie eerst naar een magere 58 procent in 1989/1990, om vervolgens fors te stijgen tot bijna 85 procent in 2003/2006, gevolgd door een lichte daling tot 83 procent in 2017. Ter vergelijking ziet u hier in blauw dezelfde gegevens voor hoger opgeleiden. Het is duidelijk dat de congruentie tussen Kamerleden en hoger opgeleide kiezers beter is dan die met lager opgeleide kiezers. In 1977/1979 was het verschil in congruentie tussen hoger en lager opgeleiden zelfs bijna 19 procentpunten, en in 1998/2001 amper minder. Maar in de twee meest recente metingen is het verschil in congruentie met de twee opleidingsniveaus veel kleiner: 5 procentpunten in 2003/2004 en 6 procentpunten in 2017.

Het gebruik van Links-Rechts schalen om congruentie tussen kiezers en gekozenen in kaart te brengen heeft echter nadelen. De abstracte begrippen 'Links' en 'Rechts' hebben verder geen objectieve inhoudelijke betekenis, en de betekenis die kiezers en Kamerleden er

aan geven kan verschillen tussen individuen en door de tijd heen²⁵. Lager opgeleide kiezers zijn bovendien meer geneigd de middenpositie op de schaal te kiezen, wat zou kunnen wijzen op grotere moeite met deze abstracte begrippen. De volgende stap in onze verkenning is dan ook om na te gaan in hoeverre Kamerleden een afspiegeling vormen van de kiezers op concrete politieke strijdpunten. Nu is het probleem dat de vraagstukken waarover in de politiek strijd wordt geleverd niet steeds dezelfde zijn. Zo werd voorheen in Kiezersonderzoeken gevraagd naar standpunten over abortus, over handhaving van de openbare orde, en over kernenergie. Die kwesties zijn inmiddels vrijwel van de politieke agenda verdwenen, en dus ook geschrapt uit onze vragenlijsten. Alleen de vraag naar het inkomensbeleid is vanaf begin jaren '70 tot nu gebleven, waarbij respondenten op een 7-punts schaal konden aangeven of zij van mening waren dat de inkomensverschillen kleiner moeten worden, of juist niet²⁶.

Figuur 8: Issue congruentie: inkomensnivellering, 1971-2017 (% congruentie)

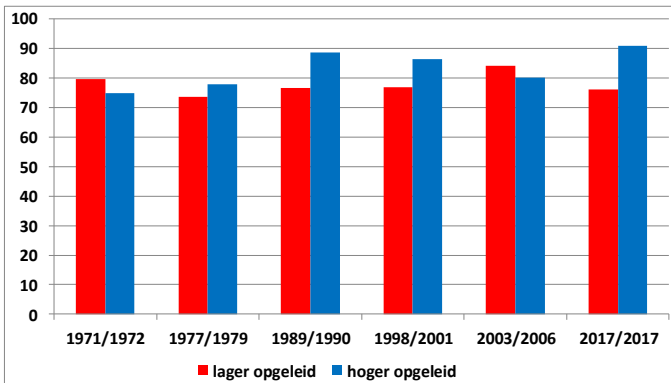

- 25 Nu worden de begrippen over het algemeen gedefinieerd als voor of tegen meer staats-interventie in de economie en als voor of tegen meer gelijkheid, maar in het verleden was de gangbare definitie eerder in termen van seculier versus confessioneel. Tot in de jaren '60 zaten de confessionele Kamerleden ook rechts van de voorzitter in de Tweede Kamer, en niet-confessionele Kamerleden links van de voorzitter.
- 26 Overigens was de definitie van de schaal niet altijd gelijk. Tot eind jaren '70 was het tegenovergestelde van kleinere inkomensverschillen 'gelijk blijvende verschillen', daarna 'grotere verschillen'.

De Tweede Kamer blijkt in figuur 8 over het algemeen de opvattingen over inkomensnivellering in de samenleving heel behoorlijk te weerspiegelen. Alleen aan het eind van de jaren '70 zakt de congruentie over dit vraagstuk onder de 80 procent. De verschillen tussen opeenvolgende onderzoeken zijn klein en meestal niet significant, maar het is opmerkelijk dat de drie meetpunten met de hoogste congruentie ook de drie meest recente meetpunten zijn. Ook hier geldt dat de congruentie tussen kiezers en gekozenen niet is beïnvloed door de entree van PVV en Forum voor Democratie: zonder die partijen zou de Tweede Kamer in 2017 zelfs een iets, maar niet significant, betere afspiegeling van de opvattingen onder de kiezers zijn geweest.

Nu ligt het voor de hand dat lager opgeleide kiezers, die immers gemiddeld minder goed betaalde banen hebben, enthousiaster zijn over inkomensnivellering dan de veelal beter betaalde hoger opgeleiden. En omdat steeds meer Kamerleden hoger opgeleid zijn is de hypothese dat de congruentie tussen Kamerleden en hoger opgeleide kiezers toeneemt, en met lager opgeleide kiezers juist afneemt. Dat blijkt niet te kloppen.

Figuur 9: Issue congruentie en opleidingsniveau: inkomensnivellering, 1971-2017 (% congruentie)

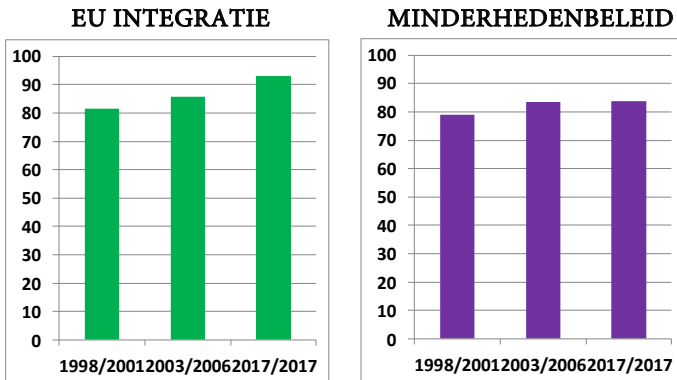
Aanvankelijk leek de congruentie met lager opgeleiden inderdaad te dalen, maar uiteindelijk zien wij in figuur 9 eerder kleine fluctuaties dan een trend, en zeker geen neerwaartse trend. Als we ter vergelijking de congruentie met hoger opgeleide kiezers toevoegen dan zien we ook voor die categorie trendloze schommelingen. Meestal worden de opvattingen van hoger opgeleiden over dit vraagstuk iets beter afgespiegeld in de Tweede Kamer, maar de verschillen zijn vaak klein, en op twee meetpunten was de congruentie tussen Kamerleden en lager opgeleide kiezers zelfs iets beter: in 1971/1972 en in 2003/2006.

Nu is de strijd over inkomensnivellering vooral een strijd tussen Links en Rechts, en de congruentie op dat punt hangt als zodanig nog sterk samen met de eerder besproken ideologische congruentie op de Links-Rechts schaal. De Zwitserse politicoloog Hanspeter Kriesi en zijn groep hebben laten zien dat er door de toegenomen globalisering in West-Europa een tweede ideologische dimensie is ontstaan die niet zozeer sociaaleconomisch maar eerder cultureel van aard is²⁷. Aan het ene uiterste van die dimensie vinden we de winnaars van de globalisering die er vooral kosmopolitische opvattingen op na houden, en aan het andere uiterste vinden we de verliezers van de globalisering die vooral hechten aan hun nationale identiteit. Het zijn met name politieke strijdpunten als Europese integratie (moet die nog verder gaan of is zij al te ver gegaan?) en de integratie van minderheden met een migratieachtergrond (mogen zij hun eigen cultuur behouden of moeten zij zich geheel aanpassen aan de Nederlandse cultuur?) die model staan voor die nieuwe culturele dimensie. Voor ons onderzoek naar de congruentie tussen kiezers en Kamerleden roept dit nieuwe vragen op. In de eerste plaats zijn dit relatief nieuwe issues, en dat betekent dat vooral de bestaande politieke partijen mogelijk minder succesvol zijn in het

27 H. Kriesi et al, *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press 2008, met daarin een hoofdstuk over Nederland van Kriesi en Frey.

vertegenwoordigen van de kiezers op deze nieuwe strijdpunten. Jacques Thomassen noemt deze vraagstukken dan ook ‘The blind corner of political representation’²⁸. We hebben drie meetpunten voor de congruentie op juist deze vraagstukken.

Figuur 10: Issue congruentie: Europese integratie en minderhedenbeleid, 1998-2017 (% congruentie)

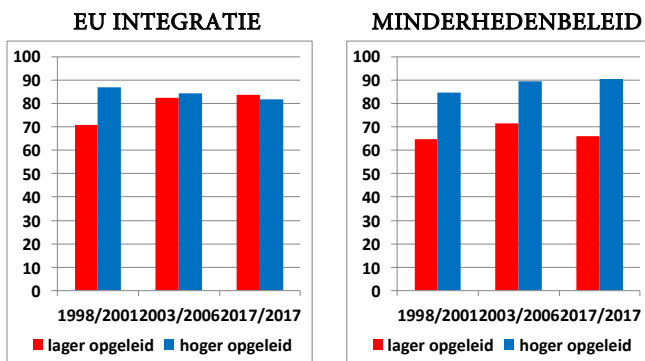
Ten aanzien van de vraag of de Europese integratie verder moet worden doorgezet of juist niet valt in figuur 10 allereerst op dat de mate van congruentie tussen kiezers en Kamerleden heel behoorlijk is: 80 procent of meer, wat niet onderdoet voor de congruentie op het punt van de inkomensnivellering. Bovendien zien we de congruentie oplopen tot boven de 90 procent in 2017. Er is bepaald geen groeiende kloof tussen een eurofiere politieke elite en een eurosceptische bevolking, ook al wordt die vaak verondersteld. Hier hebben PVV en Forum in 2017 wel verschil gemaakt: zonder deze partijen was de congruentie op Europese integratie in 2017 87 procent geweest in plaats van 93 procent.

²⁸ J.J.A. Thomassen, ‘The Blind Corner of Political Representation’ *Representation* 48 (2012): 13-27

Datzelfde patroon zien wij ten aanzien van het minderhedenbeleid. Ook hier is de congruentie tussen kiezers en gekozenen substantieel en, zij het haast onwaarneembaar langzaam, groeiende. Ook hier dus geen veel bezongen steeds bredere kloof tussen een multiculturele volksvertegenwoordiging en een monocultureel kiezerscorps. Dat is opmerkelijk want het was juist deze kwestie die Wilders tot zijn uitspraak over een nepparlement bracht. Wel hebben ook bij dit vraagstuk de Kamerfracties van Forum en van Wilders' PVV een positieve bijdrage geleverd aan de afspiegeling van de meningen van de kiezers: zonder deze partijen zou de congruentie in 2017 bijna 7 procentpunten lager zijn geweest (77 procent in plaats van 84 procent).

Een tweede reden om naar deze twee issues te kijken is dat er een verband bestaat tussen opleidingsniveau en de standpunten op de culturele dimensie. Is er dan tenminste bij deze twee vraagstukken sprake van een groeiende kloof tussen lager opgeleiden en de volksvertegenwoordigers?

Figuur 11: Issue congruentie en opleidingsniveau: Europese integratie en minderhedenbeleid, 1998-2017 (% congruentie)

Ten opzichte van Europese integratie is blijkens figuur 11 eerder het omgekeerde het geval. Aanvankelijk – in 1998/2001 – waren de opvattingen van hoger opgeleide kiezers inderdaad beter gerepresenteerd in de Tweede Kamer dan die van lager opgeleiden, maar in 2003/2006 en in 2017 was de congruentie voor beide opleidingscategorieën ongeveer even hoog. Over de drie meetpunten bezien is de trend dat de congruentie met de opvattingen van lager opgeleiden toeneemt en de congruentie met de opvattingen van hoger opgeleiden juist afneemt. Dat komt omdat de Tweede Kamer duidelijk in eurosceptische richting is opgeschoven.

Ten opzichte van de integratie van minderheden is het patroon anders. Op elk van onze drie meetpunten klinken de opvattingen hierover van hoger opgeleiden steeds beter door in de Tweede Kamer dan die van lager opgeleiden. Het enige lichtpuntje is dat de congruentie tussen Kamerleden en lager opgeleide kiezers niet structureel afneemt. Met een congruentie van een kleine 70 procent is de Kamer daar een relatief slechte afspiegeling van de opvattingen in de bevolking, maar het wordt in die twintig jaar niet echt slechter.

Ik doe nog één poging door beide ideologische dimensies – de oude sociaaleconomische dimensie en de nieuwe culturele dimensie – in onderlinge samenhang te onderzoeken. Vergelijkbaar met wat Irwin en Van Holsteyn in het verleden deden voor de sociaaleconomische dimensie en de religieus-seculiere dimensie²⁹, creëren we een tweedimensionale ruimte om daarin de plaatsing van respondenten op de sociaaleconomische en op de culturele dimensie te projecteren. De sociaaleconomische dimensie wordt gerepresenteerd door het vraagstuk van de inkomensnivellering, en voor de culturele dimensie kiezen we bewust voor het vraagstuk van de integratie

29 G.A. Irwin en J.J.M. van Holsteyn, 'Towards a More Open Model of Competition' *West European Politics* 12 (1989) fig. 1.

van minderheden, en niet voor Europese integratie, om zo de kans te vergroten dat we een slechte afspiegeling aantreffen. Voor beide vraagstukken is in de enquête-onderzoeken een 7-punts schaal gebruikt, zodat de resulterende tweedimensionale ruimte 49 posities kent. Om het beeld te vereenvoudigen combineren we posities tot vier kwadranten, waarbij wij de posities op de assen (positie '4' op beide schalen) niet aan de kwadranten toedelen.

Figuur 12: Tweedimensionale issue congruentie, 1998-2017

		INKOMENSVERSCHILLEN					
		KLEINER	2	3	4	5	6
MINDERHEDEN	MULTICULT	Kiezers 16,3%	Kamerl. 22,8%			Kiezers 2,1%	Kamerl. 1,5%
	2	13,2%	21,1%			1,0%	2,8%
	3	14,0%	14,2%			2,9%	1,1%
	4						
	5	Kiezers 31,1%	Kamerl. 25,2%			Kiezers 10,9%	Kamerl. 10,7%
	6	33,5%	18,3%			9,1%	12,9%
	ASSIMILATIE	31,6%	14,1%			14,0%	25%

1998/2001	2003/2006	2017/2017
-----------	-----------	-----------

De verdeling van de kiezers over de vier kwadranten in figuur 12 is in de afgelopen bijna twintig jaar opmerkelijk stabiel gebleven. Met afstand de grootste groep kiezers vinden we in het kwadrant linksonder: deze kiezers zijn sociaaleconomisch links (zij willen kleinere inkomensverschillen) en cultureel rechts (zij willen volledige aanpassing van migranten aan de Nederlandse cultuur). Hier vinden we ongeveer een derde van de kiezers, maar als we de rand rond dit kwadrant er bij tellen dan zou dit kwadrant 60 tot 70 procent van de kiezers omvatten!

De verdeling van de Tweede Kamerleden over de kwadranten is veel minder stabiel. De opvallendste ontwikkeling vinden we in het kwadrant linksonder. In 1998/2003 was ook, zij het nipt, de grootste groep Kamerleden sociaaleconomisch links en cultureel rechts – ruim een kwart, maar dat nam daarna af en in 2017 had nog slechts 14 procent van de Kamerleden deze combinatie van opvattingen. Hier groeit dus wel een kloof tussen kiezers en gekozenen, en niet omdat de kiezers van mening veranderen, maar omdat minder Kamerleden dan vroeger sociaaleconomisch linkse met cultureel rechtse opvattingen combineren.

Dit gebrek aan congruentie is het sterkst tussen lager opgeleide kiezers en de Kamerleden. Toch is het vooral een ideologische kloof tussen burgers met ‘links-nationalistische’ opvattingen en Kamerleden, en niet puur een sociologische kloof tussen lager opgeleide kiezers en Kamerleden. Er is zonder meer een sterk verband tussen opleidingsniveau en deze combinatie van opvattingen, maar van alle kiezers met deze links-nationalistische opvattingen was in 2017 nog altijd minder dan 40 procent lager opgeleid en bijna een kwart hoger opgeleid.

Hoe belangrijk is deze kloof tussen kiezers en Kamerleden nu eigenlijk? Het gaat om een combinatie van twee politieke strijdpunten: over inkomensongelijkheid en over de integratie van minderheden, maar bij elk van die twee strijdpunten afzonderlijk bleek niet veel aan de hand: we zagen dat de congruentie tussen kiezers en Kamerleden over inkomensgelijkheid is toegenomen tot bijna 90 procent, en de congruentie over het minderhedenbeleid is gegroeid tot boven de 80 procent. Ook bij lager opgeleiden is er voor beide kwesties althans geen afnemende congruentie. Wat is er dan problematisch aan dat de combinatie van die twee vraagstukken voor één kwadrant een dalende congruentie laat zien?

Het probleem is vooral dat de kans hiermee toeneemt dat een regering gevormd wordt van partijen met een meerderheid onder de kiezers die op één van beide kwesties beleidsopvattingen heeft die juist niet gesteund worden door de meerderheid van de kiezers. Dat staat in de politicologie bekend als de Ostrogorski paradox³⁰, en het risico daarop is nu eenmaal inherent aan de vertegenwoordigende democratie. Daarin zullen kiezers immers zelden een partij vinden waarmee zij het op werkelijk alle beleidspunten geheel eens zijn. Maar als kiezers wel kunnen stemmen op Kamerleden met wie zij het eens zijn over inkomensbeleid en aanverwante vraagstukken, of op Kamerleden met wie zij het eens zijn over de integratie van minderheden en dergelijke, maar nauwelijks op Kamerleden met wie zij het op beide zo belangrijke punten eens zijn, dan neemt dat risico wel flink toe.

Maar, zult u zeggen, ligt dat niet aan de kiezers zelf? Er zijn misschien te weinig Kamerleden die sociaaleconomisch links en cultureel rechts zijn, maar ze zijn er wel. Als kiezers met deze combinatie van standpunten hun stem maar op dat soort kandidaten zouden uitbrengen – dan komt het vanzelf goed. Het is echter voor kiezers heel moeilijk om die kandidaten te vinden op het stembiljet. De 14 procent van de Kamerleden die wij in 2017 in dat kwadrant aantreffen, zijn samen nog altijd goed voor een fractie van 21 zetels! Maar als wij bekijken van welke partij deze 21 Kamerleden zijn, blijken zij helemaal niet tot één partij te behoren. Het zijn vrijwel allemaal ‘verdwaalde’ Kamerleden van wie de meeste fractiegenoten niet sociaaleconomisch links en cultureel rechts zijn, maar ofwel links op beide dimensies ofwel rechts op beide dimensies. Het

30 De paradox is ontleend aan M. Ostrogorski, *Democracy and the Organization of Political Parties*, London Macmillan 1902 door D.W. Rae en H. Daudt, ‘The Ostrogorski Paradox: a peculiarity of compound majority decision’ *European Journal of Political Research* 4 (1976): 391-398

is opmerkelijk dat momenteel geen enkele politieke partij deze combinatie van standpunten heeft, terwijl het aantal kiezers met die combinatie potentieel tenminste 45 tot 50 Kamerzetels waard is.

Wat ik hier vertel is niets nieuws, niet voor politicologen en zeker niet voor politici. In vrijwel alle westerse landen zijn er politici die pogingen doen om deze nieuwe niche in de kiezersmarkt te veroveren. We zien die bewegingen ook in eigen land: de PVV probeert al enige tijd op te schuiven in sociaaleconomisch linkse richting, bijvoorbeeld over de pensioenleeftijd, ook al heeft dat geleid tot intern rumoer en zelfs tot afsplitsingen. Forum voor Democratie probeert met de afwijzing van de klimaatplannen en de daaraan voor burgers verbonden kosten een profiel in deze richting op te bouwen. En onder Lilian Marijnissen wil de SP bijvoorbeeld dat asielzoekers in hun eigen regio worden opgevangen. Het is echter tot nu toe nog geen politieke partij gelukt om sociaaleconomisch linkse standpunten op een geloofwaardige manier te combineren met cultureel rechtse standpunten. Het wachten is zo op een nieuwe partij of politieke entrepreneur die daar wel in slaagt, en dan misschien wel in één keer de grootste partij in het land wordt. Het worden hoe dan ook politiek spannende jaren die voor ons liggen.

Tot slot vat ik kort de belangrijkste antwoorden samen op de vraag of de Staten-Generaal inderdaad het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen.

Als het gaat om demografische representativiteit zijn er, zij het laat, grote stappen gezet in de vertegenwoordiging van vrouwen in de Kamer, maar die ontwikkeling lijkt wel te stokken. Zelfs met alle definitieproblemen mogen we voorzichtig concluderen dat kiezers met een niet-westerse achtergrond niet ondervertegenwoordigd zijn in de Tweede Kamer. Hoger opgeleiden zijn sterk oververtegenwoordigd, en lager opgeleiden worden nog maar zelden in de Kamerbankjes aangetroffen.

Als het gaat om representativiteit qua politieke opvattingen hebben wij een opvallende verbetering gezien in de congruentie tussen de algemene politieke oriëntatie van kiezers en gekozenen. Dit geldt ook voor lager opgeleide kiezers. Ook als het gaat om specifieke kwesties als inkomensnivellering, Europese integratie, en de integratie van minderheden is er eerder sprake van een verbetering dan een verslechtering. Wel is de representativiteit van de Kamer duidelijk slechter als het om integratie van minderheden gaat, vooral ten aanzien van de opvattingen van lager opgeleiden daarover. Slechts op één punt is er recent duidelijk sprake van een verslechtering van de representatie: de grootste groep kiezers, links-nationalistische kiezers, ziet haar combinatie van opvattingen steeds slechter weerspiegeld in onze volksvertegenwoordiging.

Ik heb voor deze Haarlemse Voordracht onder meer geput uit mijn afscheidscollege als hoogleraar aan de Universiteit Leiden uit 2018, waaraan ik onder meer de ontwikkelingen op het terrein van de demografische representatie heb toegevoegd.

HAARLEMSE VOORDRACHTEN

- I. Dr. J.A. Bierens de Haan. Het probleem van de intelligentie bij de dieren. 1946
- II. Dr. Jac. Van Ginneken. Het mysterie der menselijke taal. 1946 (uvk)
- III/IV. Jhr. mr. W.J.M. van Eysinga. Eenige beschouwingen over het internationaal statuut van den Noord-Nederlandschen Staat sedert zijn ontstaan, en Eenige beschouwingen over ons land te midden van de naoorlogsche wereld. 1946
- V. Dr. J.A.J. Barge. De betrekking tusschen vorm en functie als biologisch probleem. 1947
- VI. Dr. A.D. Fokker. Verbeelding en geloof in de wetenschap. 1947
- VII. Dr. J.H.F. Umbgrove. Symphonie der aarde. 1948
- VIII. Dr. A.J. Kluyver. Homo militans. 1949
- IX. Dr. M.G.J. Minnaert. Met kijker en integraal. 1950
- X. Dr. E.J. Dijksterhuis. Christiaan Huygens. 1951
- XI. Dr. B.G. Escher. Lascaux als aanrakingspunt van Geologie, Praehistorie en Kunst. 1952
- XII. Mr. A. Staring. Wetenschap, waarheen? Traditie en toekomst. 1953
- XIII. Jhr. dr. P.J. van Winter. De Zeven Provinciën. 1954
- XIV. Dr. H.R. Kruyt. Ordening op het gebied van het wetenschappelijk onderzoek. 1955
- XV. Dr. E. van Slogteren. Plantendokter. 1956
- XVI. Dr. B.A. van Groningen. Apollo. 1956
- XVII. Dr. J. Jongbloed. Homo Volans. 1957
- XXVIII. Dr. G.J. van Oordt. De oriëntatie van de trekvogel. 1958 (uvk)
- XIX. Dr. A. Charlotte Ruys. Keerzijden van vooruitgang. 1959 (uvk)
- XX. Dr. H.M.J. Oldewelt. De taal, onze burcht en gevangenis. 1960 (uvk)
- XXI. Jhr. dr. D.J. van Lennep. Creatieve begaafdheid. 1961
- XXII. Dr. O. Bottema. Wat te bewijzen was. 1962
- XXIII. Dr. H.C. van de Hulst. Middel en doel in de Sterrekunde. 1963
- XXIV. Dr. D.J. Kuenen. Insectenplagen, ontstaan en bestrijding. 1964
- XXV. Dr. D.W. van Krevelen. Synthetische stoffen. 1965
- XXVI. Dr. A.C.S. van Heel. Lenzen. 1966
- XXVII. Ir. J.Th. Thijsse. Nederland moet samen met het water leven. 1967
- XXVIII. Dr. W. Glasbergen. Nogmaals HVS/DKS. 1969
- XXIX. Jhr. ir. C.C.Th. de Beaufort. Het behouden van bouwwerken uit de oudheid. 1969

- XXX. Dr. I. Boerema. Chirurgie onder hoge atmosferische druk. 1970
- XXXI. Dr. A. Quispel. Vijf miljard jaren wereldgeschiedenis. 1971
- XXXII. Dr. J.H. Oort. De Oorsprong van het heelal. 1972
- XXXIII. Dr. M.A. Beek. Uit het Hebreeuws in het Nederlands. 1973
- XXXIV. Dr. J. Tinbergen. De integratie van ontwikkelingspolitiek en milieubeleid. 1974
- XXXV. Dr. A.A. Thiadens. De geologie in de Nederlandse samenleving. 1975
- XXXVI. Dr. W.J. Kolff. Kunstmatige organen, vandaag en morgen. 1976
- XXXVII. Dr. mr. C.A. van Peursen, Dr. Ir A.E. Pannenburg, Mr. E. Kranenburg. De plaats van de wetenschap in de huidige en toekomstige samenleving. 1977
- XXXVIII. Mr. B.V.A. Röling. Enkele aspecten van de processen van Neurenberg en Tokio. 1978
- XXXIX. Dr. H.B.G. Casimir. De Kringloop van natuurkunde en techniek in de 20e eeuw. 1979
- XL. Dr. E.M. Uhlenbeck. Het wonder van de natuurlijke taal. 1980
- XLI. Dr. E. Zürcher. China na Mao. Modernisering en wetenschap. 1981
- XLII. Dr. D. de Wied. Stoffelijke beïnvloeding van het geheugen. 1982
- XLIII. Dr. S. Dresden. Bezig zijn met literatuur. 1983
- XLIV. Dr. E. den Tex. Vulkanisme. 1984
- XLV. Dr. J. Mansfeld. Absolutisme en relativisme. 1985
- XLVI. Dr. A.A. Verrijn Stuart. De computer een huisdier. 1986
- XLVII. Dr. ir. N.W.F. Kossen. Biotechnologie op maat. 1987
- XLVIII. Dr. D.M. Schenkeveld. Homerus (1752-1988). Visies op het gesprek tussen Hector en Andromache. 1988
- XLIX. Dr. P. Borst. Hoe kanker ontstaat. 1989
- L. Mr. P.H. Kooijmans. Mensenrechten – Panacee voor alle kwalen? 1990
- LI. Dr. H.W. von der Dunk. Tijd en cultuur in de twintigste eeuw. 1991
- LII. Dr. J. Bruyn. Rembrandts werkplaats. 1992
- LIII. Dr. F.W. Saris. Het Siliciumtijdperk. 1993
- LIV. Dr. W.J.M. Levelt. Onder woorden brengen. Beschouwingen over het spreekproces. 1994
- LV. Dr. J.C. Zadoks. Munt of kruis? Bespiegelingen over 50 jaren gewas en gewasbescherming. 1995
- LVI. Dr. O.J. de Jong. Religieuze inspiratie rond eeuw en millennium. 1996
- LVII. Dr. E.P.J. van den Heuvel. Neutronensterren, supernovae, zwarte gaten. 1997
- LVIII. Dr. W.A. Wagenaar. Aan beide zijden van de bijl. 1998

- LIX. Dr. D.W. Erkelens. Van Anitschkov tot McDonalds. Management van hart- en vaatziekte in de twintigste eeuw. 1999
- LX. Dr. W.P. Blockmans. Het keizerschap van Karel V: Europese droom versus regionale werkelijkheid. 2000
- LXI. Dr. A.D.M.E. Osterhaus. Een onzichtbare dreiging in een nieuw tijdperk. 2001
- LXII. Ir. M.C. van Veen. 250 jaar Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.
 Dr. J. Goudsblom. Mappae Mundi: Kaarten van een veranderende wereld.
 Dr. D.C. Christian. Maps of Time: Human History and Terrestrial History.
 Dr. P. Harremoës. Lessons from the History of Innovations and Failures. 2002
- LXIII. Dr. E.G.E. van der Wall. Is Godsdienst schadelijk? 2003
- LXIV. Dr. H.W. Lenstra. Riemann, Escher en Droste. 2004
 (niet in druk verschenen)
- LXV. Mr. A. Soeteman. Zijn veilige rechten wel veilig? 2005
- LXVI. Dr. G. van Dijk. Geloof in de wiskunde. 2006
- LXVII. Dr. F.A.G. den Butter. Nederland als transactie-economie. 2007
- LXVIII. Dr. C.W.J. Beenakker. Magische Technologie. 2008
- LXIX. Dr. F.P. van Oostrom. Boek in aanbouw. Over de veertiende eeuw als verre spiegel. 2009
- LXX. Z.K.H. De Prins van Oranje. Water als basis voor menselijke ontwikkeling. Met co-referaat van Dr. R. Rabbinge. 2010
- LXXI. Dr. D. Draaisma. De nulmeridiaan van oud. 2011
- LXXII. Dr. K.M. van Hee. Digitale veiligheid: Risico's en remedies. 2012
- LXXIII. Dr. I. Sluiter. Wat is Griekenland waard? 2013
- LXXIV. Dr. E.P. Verlinde. Een nieuwe kijk op de kosmos. 2014
- LXXV. Mr. G.J.M. Corstens. De rechtsstaat, verworvenheden en bedreigingen? 2015
- LXXVI. Dr. A.P. IJzerman. En dan is er koffie ... Onderweg naar nieuwe geneesmiddelen. 2016
- LXXVII. Dr. E.A.M. Crone. De jeugd heeft de toekomst. 2017
- LXXVIII. Dr. B.L. Feringa. The Joy of Discovery. 2018 (niet gepubliceerd)

